

Julia Resnik (Ed.). The Production of Educational Knowledge in the Global Era. Rotterdam: Sense. 2008. 285 pages

נעה אפלוניג*

הגלובליזציה נוכחת בכל רובד ובכל ממד של הקיום האנושי בן ימינו. כוחו של כלל זה יפה גם למרחב החינוכי, המשתנה תדיר לנוכח תהליכי הגלובליזציה המואצים. קובץ המאמרים שלפנינו מנסה להבין את הקשר המורכב בין גלובליזציה לחינוך באמצעות שימוש במגוון נקודות מבט תיאורטיות, רמות ניתוח ומתודות מחקר. המאמרים הכלולים בספר דנים, כל אחד מזווית אחרת, באתגרים העומדים בפני חוקרים בתחום החינוך לנוכח תהליכי גלובליזציה. הספר מאורגן סביב ארבעה אתגרים, שלדבריה של עורכת הספר ניצבים "בלב הפרובלמטיקה של ייצור ידע חינוכי" בעידן הגלובלי: (א) הבנת תהליך הדה־לאומיות של החינוך; (ב) חשיפת הסוכנים של הגלובליזציה של החינוך; (ג) חקירת ההשפעות של מוסדות חינוך בינלאומיים ותכניות לימודים בינלאומיות; (ד) הבנת תפיסות ומערכות של חינוך לא מערבי וביצוע אינטגרציה שלהן לתוך הידע המערבי.

חלקו הראשון של הספר עוסק באתגר הראשון ודן בתפקידו המשתנה של החינוך, שבאופן מסורתי נתפס כעניין פנים מדינתי, לנוכח תהליכי הגלובליזציה המואצים. ההנחה העומדת בבסיס המאמרים בחלק זה של הספר היא שבעבר היו מערכות החינוך כפופות למטרות הכלכליות, החברתיות והפוליטיות של מדינת הלאום, ואילו כיום מטרותיהן מוגדרות מחדש לנוכח הכלכלה העולמית וביחס למציאות חברתית ופוליטית המתהווה מעבר למסגרת הלאומית. המאמר הראשון מאת רוברטסון ודייל (Robertson & Dale) ממשיג מחדש ובוחר לעומק ארבע הנחות בסיסיות המנחות את חקר החינוך בימינו. הכותבים טוענים שאף שארבע ההנחות הללו נתפסות כטבעיות וקבועות בעיני חוקרים רבים, הן אינן רלוונטיות עוד למציאות המשתנה בעידן הגלובלי, משום שהן מציבות את מדינת הלאום כרמת ניתוח מרכזית וממקדות בה את עיקר תשומת הלב. לטענתם, חוקרים חייבים להיות ערים להנחות הסמויות האלה כדי שיוכלו לבחון אותן מחדש לנוכח השינויים בעידן הגלובלי ולהציע להן חלופות הולמות שיאפשרו הבנה טובה יותר של המציאות החינוכית המשתנה. המאמר השני מאת רזניק (Resnik) משלים את המהלך האנליטי של המאמר הקודם באמצעות סקירה וניתוח של האסטרטגיות שאימצו חוקרים כדי להתגבר על המגבלות של כלי המחקר שלהם ולהתאים אותם לשינויים הגלובליים בתחום החינוך. במסגרת המאמר הכותבת מזהה חמש אסטרטגיות כאלה, שאת אחת מהן – המשגה חדשה באמצעות שימוש בניתוח רשתות וצורות שיח – אימצה היא עצמה (אם כי בשינויים) במחקרה על רפורמות מבניות בצרפת ובישראל לאחר מלחמת העולם השנייה.

החלקים השני והשלישי של הספר מתייחסים לאתגר השני ודנים בסוכני הגלובליזציה של החינוך ובהערכת התרומה היחסית של כל אחד מהם לתהליך מורכב זה. המאמרים שבחלקו השני של הספר מנתחים נתונים סטטיסטיים שאספו ארגוני חינוך בינלאומיים. מאמרו של

* נוער שוחר מדע, אוניברסיטת תל אביב, ובית הספר למדעי החברה והניהול, המרכז האקדמי רופין

בן אבות (Benavot) משתמש באוסף רחב של מקורות מידע כדי לבחון באופן השוואתי שני היבטים של החוויה הבית ספרית: כמות הזמן (או שעות ההוראה) שבהם תלמידים מצופים להיות בבית הספר, והמבנה התוכני של תכנית הלימודים הנלמדת במסגרת זמן זה, על מגוון תחומי הלימוד הנכללים בה. בכך מספק מאמרו של בן אבות תמונה השוואתית מעניינת המצביעה מצד אחד על הדומיננטיות של מדינת הלאום כאתר שבו תכניות לימודים מובנות, ומצד שני על ההשפעה הגוברת של ארגונים ומומחי חינוך בינלאומיים על התגבשותם והתפשטותם ההדרגתית של דפוסים גלובליים סטנדרטיים בכל הנוגע לבחירה ולארגון התוכני של תכניות הלימודים הלאומיות בכל מדינה ומדינה.

בן אבות משתמש בנתונים שאספו ארגונים בינלאומיים כדי לשקף ולנתח מנקודת מבט השוואתית את המדיניות החינוכית במדינות ברחבי העולם. לעומתו, מאמרה של קוסו (Cusso) מראה כיצד הנתונים שמציגים הארגונים הבינלאומיים מבנים את המציאות החינוכית לפי האינטרסים המשתנים של הארגונים הללו ולפי המודלים החינוכיים שהם מעוניינים לקדם. במאמרה טוענת קוסו שבעבר תרמו סטטיסטיקות בינלאומיות כמו אלו שקיבצו האו"ם והבנק בעולמי לסטנדרטיזציה של המטרות הכלליות של החינוך, ואילו כיום הן מגדירות גם את האמצעים להשיג מטרות אלו באמצעות הצבת סטנדרט אחיד של "פרקטיקה חינוכית נכונה".

חלקו השלישי של הספר מרחיב את הדיון על סוכני הגלובליזציה של החינוך דרך התייחסות למודל הניאו-ליברלי המאומץ בשנים האחרונות ביותר ויותר מדינות ברחבי העולם. שני המאמרים המרכיבים את החלק הזה מציעים ניתוח ביקורתי מעניין של מודל חינוכי זה, האחד מנקודת מבט גלובלית, והאחר מנקודת מבט לוקאלית-לאומית. מאמרו של ארנובה (Arnove) סוקר ובוחר מבחר רפורמות המונהגות ברחבי העולם לפי שני צירים מרכזיים: (א) הזירה שבה יוזמים את הרפורמות – רפורמות המונהגות מלמעלה על ידי ארגונים בינלאומיים או על ידי בירוקרטיית לאומיות מול רפורמות המונהגות מלמטה על ידי התארגנויות חברתיות לוקאליות; (ב) אופי המטרות של מאמצי השינוי החינוכי – מטרות כלכליות מול מטרות של שינוי חברתי-תרבותי או פוליטי. ארנובה מראה שרוב הרפורמות אמנם מונהגות מלמעלה ומאמצות את המודל הניאו-ליברלי, התומך במטרות כלכליות ובאינטרסים של הקבוצות הדומיננטיות, אך קיימות גם כמה רפורמות המונהגות מלמטה ומבקשות לקדם מטרות פוליטיות-תרבותיות כדי ליצור שינוי חברתי של ממש. מאמרו של יונה ודהאן (Yonah & Dahan) מתמקד ברפורמה ניאו-ליברלית ספציפית שהונהגה בישראל, רפורמת דוברת. ניתוח המקרה של רפורמת דוברת, על סתירותיו הפנימיות, מאפשר לחוקרים להעריך את מצבה של המדינה בעידן הניאו-ליברליזם הגלובלי. לטענתם, האידיאולוגיה הניאו-ליברלית המקופלת ברפורמת דוברת אמנם מקדמת את הרעיון של המדינה החלשה בכל הנוגע להפחתה במימון ציבורי ובעידוד השוק החופשי, אך היא גם מניעה תהליך שמחזק את תפקיד המדינה בשדה החינוך בכל הנוגע לקביעת מטרות, הצבת קני מידה אחידים של הישג ויצירת תכנית לימודים לאומית אחידה.

החלקים הרביעי והחמישי של הספר מתייחסים לאתגר השלישי ודנים בהופעתם של מוסדות חינוך ותכניות לימודים חדשות ובמידה שבה הם משקפים שינויים חינוכיים גלובליים. שני המאמרים שבחלקו הרביעי של הספר מאפשרים לנו ללמוד על בתי ספר בינלאומיים משתי זוויות משלימות. מאמרה של רוניק דן בהתפשטות של תכניות לימודים

בינלאומיות, המאמצות על ידי יותר ויותר בתי ספר בינלאומיים ומדינתיים ברחבי העולם. הניתוח המעניין של תכניות לימודים אלו מעלה שסוד הפופולריות ההולכת וגדלה שלהן טמון בכך שהן מבנות באמצעות הדרישות המוטמעות בתוכן מודל אידיאלי של העובד הגלובלי ומכשירות את התלמידים לאורו. לנוכח הפופולריות של תכניות לימודים בינלאומיות ברחבי העולם, סגירתו של בית הספר הישראלי הבינלאומי, שבו מתמקד מאמרו של לאלו (Lalo), מפתיעה למדי. עם זאת, לאלו משתמש במקרה יוצא דופן זה כדי לחזק את הטענות שמעלה המאמר הקודם בדבר גורמים להצלחתם המסחררת של בתי ספר בינלאומיים ברחבי העולם, וכן כדי להשלימן מזווית אחרת. הוא מראה שהדגש הלוקאלי-לאומי החזק של בית הספר הישראלי הבינלאומי (המיוצג כ"ליבה לוקאלית בעטיפה גלובלית") אינו עונה עוד על צורכיהן של המשפחות בעידן הגלובלי, המעוניינות להכין את ילדיהן להתמודד עם שוק גלובלי ההופך תובעני ותחרותי יותר משנה לשנה. לטענת לאלו, עובדה זו היא שהובילה בסופו של דבר לסגירת שעריו של בית הספר.

המאמרים שבחלקו החמישי של הספר מתייחסים למוסדות להשכלה גבוהה ולגלובליזציה של ידע. המאמר הראשון בוחן את האופי המימטי של אוניברסיטאות חדשות ברוסיה הפוסט-סובייטית ועוסק במאבק על הלגיטימציה של ידע מדעי באוניברסיטה האירופית בסנט-פטרבורג. לרנר (Lerner) מראה שעל אף האופי המימטי של האוניברסיטה האירופית, דפוסים תרבותיים ולוקאליים ממשיכים להתקיים בה בצד ההביטוס האקדמי הגלובלי החדש. שחקנים אקדמאים מתמרנים את המודלים המערביים החדשים ואת המודלים הסובייטיים הישנים בסביבה הלוקאלית המשתנה, מפרשים אותם ואף ממלאים אותם לעתים בתוכן חדש. במילים אחרות, לרנר מראה שתהליך ההטמעה של צורות ידע גלובליות משלב תמיד דפוסים השאובים מהמערכת הסימבולית הלוקאלית ומביא ליצירתן של צורות ידע "גלוקאליות" מגוונות. המאמר השני בחלק זה מנתח את האופן שבו תכנית הרפורמה בהשכלה הגבוהה שמציעה הוועדה האירופית, שמטרתה למשוך סטודנטים זרים מצטיינים לאוניברסיטאות באירופה, מנוצלת בעיקר כאמצעי להציג מדיניות חדשה ולקדם שינוי חברתי בארצות היבשת. קוסו טוענת שההמלצות של הוועדה האירופית מבוססות על תכונות נבחרות של אוניברסיטאות אמריקאיות, שעל אוניברסיטאות אירופיות לחקותן. עם זאת, מטרותיה של הרפורמה חורגות אל מעבר לגבולותיהן של המוסדות האירופיים להשכלה גבוהה, שכן הוועדה מבקשת לשנות גם את המערכות הפוליטיות והחברתיות שעומדות בכססם של מוסדות אלו.

חלקו השישי והאחרון של הספר מתייחס לאתגר הרביעי ועוסק בחינוך לא מערבי ובתהליך האינטגרציה של החוויה הלא מערבית לתוך הידע המערבי. שני המאמרים הראשונים בחלק זה עוסקים – כמו רבים מהמאמרים בספר – במתח ובאינטראקציה המורכבת שבין דפוסי ידע גלובליים ולוקאליים. אחד המאמרים, מאת נפתלי (Naftali), מנתח את רפורמת "הילד במרכז" שהונהגה בסין, שמטרתה להפוך את התלמיד הסיני ל"סובייקט אקטיבי" שיהיה מסוגל להתחרות במסגרת הכלכלה העולמית. לטענת הכותבת, הרפורמה המתוכננת מהדהדת בבירור צורות שיח ניאוליברליות גלובליות, אך המסורת הלוקאלית-קונפוציאנית מקשה על שילובן של הפדגוגיות הגלובליות במערכת החינוך הלאומית. ניתוחה של נפתלי, כמו זה של לרנר, מראה שהתנאים ההיסטוריים, התרבותיים והמבניים הם שקובעים בסופו של דבר את האופן שבו דפוסי שיח גלובליים יתקבלו ויעוצבו בהקשר הלאומי. המאמר

השני, מאת בן ארי (Ben Ari), עוסק גם הוא בייבוא של דפוסי ידע גלובליים ובאופן שילובם הייחודי בזירה הלוקאלית-לאומית, במקרה זה בהקשר של מערכת החינוך הקדם בית ספרית ביפן. בן ארי משרטט טיפולוגיה של מגוון צורות של היברידיזציה כדי להדגים את סוגי האינטראקציה המתקיימים בין מודלים חינוכיים גלובליים ולוקאליים. מתוך ממצאי מחקרו בגנים יפניים הוא מפתח טיפוס רביעי וחדש של אינטראקציה המתקיימת בין מודלים חינוכיים גלובליים ולוקאליים: תכניות לימודים משלימות. בן ארי מראה שבמערכת הגנים היפנית, המודל החינוכי המערבי-גלובלי מתקיים בצד מודלים יפניים-לוקאליים של למידה, כפי שבתחום הרפואה המערכת המערבית מתקיימת בצד מערכות אסיאתיות-לוקאליות. תכנית הלימודים המערבית-גלובלית והיפנית-לוקאלית משלימות זו את זו משום ששתיהן נתפסות כקשורות להתפתחות הנורמלית של הילד בגיל הרך, אף שמודל הילד האידיאלי העומד בבסיסן שונה בתכלית. מאמרו של וקסלר (Wexler), הסוגר את קובץ המאמרים, דן בצורות ידע לא מערביות מנקודת מבט שונה מעט. בניגוד לשני המאמרים הקודמים, שדנו בהטמעה של מודלים חינוכיים מערביים-גלובליים אל תוך מערכות לוקאליות, מאמרו של וקסלר דן בתהליך ההפוך, כלומר באינטגרציה של רעיונות חינוכיים אלטרנטיביים לתוך מערכות הידע המערבי ובתרומה של תהליך זה להבנת מערכות החינוך שלנו ולהעשרת החוויה החינוכית במדינות מערביות.

לסיכום, אסופת המאמרים בספר שלפנינו דנה בנושא חשוב הניצב במרכז השיח האקדמי ומצליחה להאיר היבטים מגוונים שלו דרך מבחר נקודות מבט תיאורטיות, רמות ניתוח ומתודות מחקר. עם זאת, חשוב לציין שאופיים של המאמרים המקובצים וצורת ארגונם על בסיס תמתי טומנים בחובם גם כמה בעיות שראוי לתת עליהן את הדעת. ראשית, המאמרים נעדרים עוגן תיאורטי, דיסציפלינרי, מתודולוגי או קונטקסטואלי משותף. כתוצאה מכך, העיון בהם כיחידה אחת מעלה תחושת קיטוע וחוסר עקביות, וזו מקשה על הקוראים ליצור דיאלוג או אינטגרציה פורה בין התובנות המעמיקות העולות מכל אחד ואחד מהם. ייתכן מאוד שארגון שונה מעט של המאמרים על פי צורות ניתוח או רמות ניתוח שונות (ניתוח תיאורטי-פילוסופי, ניתוח השוואתי וניתוח של מקרי מבחן מסוימים) היה מספק פתרון חלקי לבעיה זו ומאפשר לקוראים ליצור אינטגרציה טובה יותר של התובנות סביב כמה צירים אנליטיים קוהרנטיים. שנית, למרות המגוון הרחב של הנושאים וההקשרים הנסקרים באסופה, אף לא אחד מהמאמרים הכלולים בה מתייחס לקבוצות מיעוט, או לחלופין, למדינות לאום בעולם המערבי או מחוצה לו המתנגדות (לפחות ברמה ההצהרתית) לכוחות הגלובליזציה הבלתי מתפשרים. הדיון בתגובה אלטרנטיבית זו לתהליך הגלובליזציה המואץ היה מאפשר לדעתי ליצור תמונה ריאלית ומאוזנת יותר של זירת החינוך בעידן הגלובלי על תהליכי ייצור הידע המתרחשים בה. ואף על פי כן, אפשר לומר שקריאה מחודשת של הספר לפי הקווים שהצעתי ומתוך מודעות למגבלות הנושאות של המאמרים הכלולים בו מספקת לקוראים בסופו של דבר תמונה רחבה ומורכבת יחסית של הקשר בין גלובליזציה לחינוך משלל זוויות. מבחינה זו, אסופת המאמרים שלפנינו היא בבחינת תוספת חשובה לתחום הסוציולוגיה של החינוך בפרט ולתחום הסוציולוגיה של הידע בכלל.